

СЕВАСТЬЯНОВ ІВАН ЗАХАРОВИЧ

Сеvast'янов Іван Захарович (1899, сл. Краснопілля Охтирського повіту Харківської губернії, нині селище в Сумському р-ні Сумської обл. – грудень 1947, Карелія, РФ) – український історик і філолог. Очільник Книжкової палати України (Харків, 1941–1943). Репресований 1946 р. Помер у концтаборі поблизу м. Медвежьєгорськ. Реабілітований (1993, остаточно – 1997).

У 1913 році закінчив Краснопілляське земське сільське училище, 1918-го – педагогічні курси в Куп'янську. Протягом 1919–1920 рр. працював учителем у с. Покровка Охтирського повіту Харківської губернії. Навчався в Білгородському (1920–1922) та Харківському інститутах народної освіти (1921 р. Харківський університет реорганізовано в ХІНО ім. О. О. Потебні). Після закінчення інституту (1925) став аспірантом науково-дослідної кафедри історії України (з 1926 р. – кафедра історії української культури, очільник – академік Д. І. Багалій) при ХІНО. Захистив наукову працю на тему «Цукрова промисловість і селянство на Україні за 30–80 роки ХІХ століття». Брав участь в етнографічній експедиції за ініціативою ВУАН до Середньої Азії (близько 1930 р.).

Наприкінці 1920-х років радянська влада розпочала масові «чистки» кадрового складу наукових закладів. На початку 1930-х років діяльність кафедри історії української культури була визнана буржуазно-націоналістичною, більшість її співробітників зазнали репресій. Івану Захаровичу вдалося уникнути покарання, і певний час науковець працював в Українському науково-дослідному інституті педагогіки в Харкові (нині Інститут педагогіки НАПН України, Київ). Обіймав посаду доцента кафедри мов у Харківському сільськогосподарському інституті (нині у складі

Державного біотехнологічного університету), викладав українську мову і літературу на курсах перепідготовки вчителів, а також у багатьох закладах вищої освіти міста.

Під час Другої світової війни з початком бойових дій на території України (1941) Іван Захарович не був мобілізований за станом здоров'я й залишився в Харкові. Наприкінці жовтня 1941 р. почалася німецька окупація міста, де залишилося не евакуйованими багато історико-культурних цінностей та книжкових фондів, а також чимала документальна база, що мала наукове значення. Нацистський режим вдавався до відкритого грабунку або нищення бібліотек, музеїв, наукових установ, особливо у великих містах. Запобіганню втраті культурної спадщини певною мірою сприяла діяльність осередків культурно-освітнього товариства «Просвіта», забороненого раніше радянською владою, яке після відступу радянських військ почало відновлювати свою роботу.

І. З. Севастьянов був одним із активістів харківської «Просвіти», головним завданням якої стало згуртування українського населення міста на національній основі, пробудження в нього національної та громадянської свідомості. Членами цього товариства були також дружина Івана Захаровича та син Ярослав. Харківська організація працювала за підтримки Громадського комітету, очолюваного діячем українського національного руху В. А. Доленком, та в період німецької окупації була найдієвішою на території Лівобережної України. Навколо «Просвіти» згуртувалася українська інтелігенція міста – представники творчих професій та інтелектуальної праці, багато з них зазнали політичних утисків у 1920–1930 рр. Для вирішення нагальних завдань товариство мало більше можливостей, оскільки працювало легально й було найбільш масовою громадською організацією в місті. У 1941–1942 рр. Харків був одним із пунктів діяльності похідних груп ОУН, які працювали здебільшого напівлегально або нелегально. Після впровадження німецькою владою

політики арештів оунівців «Просвіта» разом з виконанням культурної й освітянської місії по суті була легальним прикриттям ОУН у Харкові. Цей факт, вочевидь, згодом став підставою для звинувачення І. З. Севастьянова щодо участі в ОУН, оскільки більшість учасників націоналістичного руху в Харкові були членами «Просвіти».

Ймовірно, що саме «Просвіта» доручила Севастьянову очолити Книжкову палату наприкінці 1941 року, оскільки за постановою Раднаркому УРСР Наркомос видав наказ щодо відновлення роботи закладу (в евакуації) і призначення нового керівництва лише в липні 1942 р., де зазначалося, що Книжкова палата має відновити свою діяльність з тимчасовим перебуванням у м. Уфі (Башкирська АРСР) при АН УРСР. Як у наказі, так і надалі ім'я Севастьянова не згадувалося (він перебував в окупації).

З початком війни фонди Книжкової палати не були евакуйовані, убезпечили лише частину каталогів. Німці ж вивезли комплекти обов'язкових примірників газет з фонду архіву друку при палаті (після закінчення війни їх було повернено). В окупації залишалося чимало матеріальних цінностей і майна, що належали установі. І. З. Севастьянову було доручено нагляд за збереженням фондів, матеріальної бази від пожеж, пограбування та вивезення окупаційною владою. Для убезпечення фондів і майна Севастьянов та працівники (яких було лише двоє), а також його син часто влаштовували цілодобові чергування, забивали пошкоджені вікна, ремонтували дах. Було заховано друкарське обладнання, фарбу та папір, що також було вкрай небезпечною справою, оскільки у випадку викриття загрожувало розстрілом.

Своє завдання щодо порятунку фондів та майна Книжкової палати Іван Захарович виконував сумлінно й самовіддано, часто ризикуючи власним життям. Протягом 1941–1943 рр. йому приходилося особисто спілкуватися з представниками окупаційної влади, намагаючись добитися отримання документів, які хоч якоюсь мірою гарантували збереження цінностей

важливої наукової установи, т. зв. «охоронних грамот». Доводилося власноруч залагоджувати ситуації, які виникали, коли такі документи не допомагали й німецькі військові вдавалися до пограбувань.

Ярослав Севастьянов згадував про один з таких випадків, коли батько наказав йому зачекати і простежити, чи вийде він з приміщення, де містилися окупаційні органи управління, до яких він звернувся з приводу порушення порядку з боку військових. Оскільки Харків був окупований двічі з перервою в лютому–березні 1943 р., Івану Захаровичу доводилося поновлювати охоронні документи, що вартувало чималих зусиль. Завдяки наполегливості та відданості справі очільнику Книжкової палати вдалося зберегти чимало документів, що мали загальнонаціональне значення. Фонди були врятовані. Проте радянська влада по-своєму «оцінила» цей сміливий вчинок: згодом це стало підставою для другої частини обвинувачення («співпраця з окупаційною владою»).

Наприкінці серпня 1943 р., після звільнення Харкова від німецьких військ, Наркомосом УРСР підготовлено довідку, яка засвідчила факт керівництва Книжковою палатою І. З. Севастьяновим, а також те, що саме він є відповідальним за всі фонди та майно установи. У жовтні того ж року видано наказ Наркомосу УРСР про поновлення роботи Книжкової палати в Харкові і припинення її діяльності в Уфі. Згодом Іван Захарович працював заступником директора та завідувачем видавничого сектору Палати. Водночас був науковим співробітником кафедри мов у Харківському обласному інституті вдосконалення вчителів.

У лютому 1944 р. І. З. Севастьянов був арештований уперше, проте через два місяці його звільнили через припинення справи. У 1945 р., залишивши роботу в Книжковій палаті, він деякий час працював завучем школи № 36 м. Харкова (нині Харківський ліцей № 36 Харківської міської ради, вул. Алчевських, 55). Мешкав на вул. Дарвіна, 19. У грудні 1945 р. був заарештований вдруге, а в лютому 1946 р. засуджений за ст. 54-1а КК УРСР

до 15 років каторжних робіт. Згодом вирок було змінено на 10 років позбавлення волі. Наприкінці 1947 р. Іван Захарович помер у концтаборі. Лише у 1993 р. його справу було переглянуто, остаточно реабілітований у 1997 році.

Джерела

1. Найголовніша справа його життя – врятування фондів Книжкової палати в роки війни : [До 80-річчя Книжкової палати в Харкові] / підготувала Ольга Васьківська // Вісник Книжкової палати. 2002. № 6. С. 46–48.
2. Крижанівська Т. Друковане слово – солдат Перемоги // Вісник Книжкової палати. 2010. № 4. С. 38–41. Електронний аналог: URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2010_4_13.
3. Сенченко М. І. Книжкова палата України: 100 років системних та інноваційних трансформацій, 1919–2018. Київ, 2019. С. 55–57.
4. Бадєєва Л. І. Особливості діяльності «Просвіти» на Лівобережній Україні в роки Другої світової війни (1941–1943) // Актуальні питання у сучасній науці. Серія «Історія та археологія». 2025. №3 (33). С. 1013–1026. Електронний аналог: URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/21442/21416>
5. Скоробогатов А. В. Харків у часи німецької окупації (1941–1943). Розділ 4. Політичне поле підкупаційного Харкова. Харків, 2004. С.175–213. Електронний аналог: URL: <http://history.org.ua/LiberUA/966-7880-79-6/966-7880-79-6.pdf>

Сафонова Вікторія Володимирівна

Статтю створено 26.03.2026